

שיעור ארבעה עשר

נקיטת רשות

הראיה מעובדא דרב יוסף

הגמרא (ה ע"א) הסתפקה, האם די ליחיד מומחה שיהיה גמיר וסביר או שצריך לקבל רשות בנוסף לידיעותיו. ופשטה מכך שרב יוסף אמר למר זוטרא שלענין פטור תשלומין צריך שיקבלוהו עליהם, אבל לענין עצם הדין משמע שדינו דין בכל מקרה, אע"פ שמר זוטרא לא נקיט רשותא.

רש"י פירש את דברי רב יוסף כך:

אי קבלוך עליהו - לגמרי, לילך אחריך אם לדין אם לטעות, ולא יתבעוך - לא תשלם. ואי לא - זיל שלים - ואי לא קבלו טעותך עליהם, דאמרו לך: דינת לך דין תורה - זיל שלים, ומיהו מיהדר דינא - לא, אלמא גמיר וסביר, וכי לא נקיט רשותא דיניה דינא ולא מהדר.

כלומר, אם קבלו אותך לגמרי אתה פטור מלשלם, ואם לא קיבלו טעותך - אלא קיבלו אותך עליהם רק בתנאי שתדון כדין תורה - אתה חייב לשלם.

תוס' (ד"ה ואי) שאלו לפרש"י, מה הראיה א"כ מסיפור זה, הלא אם קבלוהו עליהו אפילו אם לא גמיר וסביר אפשר לדון, ומאי רבותא דיחיד מומחה בזה - הלא השאלה היתה על גמיר וסביר שדן בכפיה אם צריך נקיטת רשות? לכן, פרשו שלא קבלוך עליהו' הכוונה שלא קבלו כלל, ואע"פ שחייב לשלם מ"מ דינו דין אע"פ שאין לו רשות [שאלה זהה מובאת בר"ן בחידושו ורבינו יונה].

מלבד קושי זה בשיטת רש"י, שלדבריו אין חידוש, שאל הר"ן על רש"י שלכאורה סותר הוא את דבריו; לרש"י 'לא קיבלוך עליהו' פירושו שאמרו לו שידון אותם כדין תורה, כלומר שהם אמרו לו מעצמם שהם מקבלים אותו עליהם אבל רק בתנאי שידון דין תורה. ו'קיבלוך עליהו' היינו קיבלו ואמרו בין לדין בין לטעות. אבל בסתמא לא פירש רש"י מה יקרה, ולכאורה מריש דבריו לענין קיבלו משמע שבסתמא נחשב כלא קיבלו שחייב. לעומת זאת, מהסיפא שאמר שלא קיבלו היינו שפרשו שידון לו כדין תורה משמע שסתמא נחשב כקיבלו, וקשיא רישא לסיפא!

הרי"ף (יב ע"א מדה"ר) והגאונים גרסו אחרת בגמרא :

ואמרי' נמי מר זוטרא בריה דרב נחמן דן דינא וטעה אתא לקמיה דרב יוסף א"ל
אי את קרית להו זיל שלים ואי אינהו קארו לך לא תשלם.

לגירסתם, הדין תלוי בשאלה מי יזם את הדין - אם הוא קרא להם לדין הוא חייב לשלם, כי דן אותם בכפיה, ואם הם קראו לו פטור מלשלם.

המאירי והש"ך (חו"מ סכ"ה ס"ק כב) הבינו ברי"ף שפטור הדיין מתשלומין להבנת הרי"ף הוא משום שהם באו מרצונם, אז ממילא הם קיבלו את הטעות עליהם.

אמנם, הר"ן הבין בגירסא זו שסיבת חיוב התשלום אם הוא קרא להם, כי הוא דן אותם בכפיה אע"פ שאין לו רשות, ולכן חייב לשלם. משא"כ, אם הם קראו לו שהוא לא נוהג כאחד שיש לו רשות וממילא פטור.

א"כ, העולה מכל האמור, שלדעת רוב הראשונים קבלה סתמית של בעלי הדין נחשבת כקבלה גמורה ופוטר את הדיין מתשלום אם טעה, ומ"מ צריך שיקבלו בפירוש [היינו שיאמרו שמקבלים אותו עליהם אבל לא פירשו למה קיבלוהו - אם לדין וטעות או רק לדין].

אבל לדעת המאירי והש"ך הנ"ל א"צ שיקבלו בפירוש כלל, אלא עצם זה שבאים לפניו לדין פוטר אותו מתשלום אפילו ללא קבלה כלל.

הנתיבות (שם ס"ק ה-ו) והקצות (ס"ק ו), ביארו את סיבת פטור הדיין לפי דברי הרא"ש (פ"ד ס"ה) והטור שכיון שיחיד מומחה יכול לדון בכפיה בעל כרחם וללא קבלה, בהכרח הקבלה היא מועילה כדי לפטור אותו מלשלם, דאל"ה מאי אהני קבלתם ?

עוד הביאו את דעת בעל המאור (סנהדרין י ע"ב בדפי הרי"ף), שטעם הפטור הוא משום שהוא אנוס, שהרי קיבלו אותו עליהם והוא מומחה ומאי הו"ל למעבד.

עפ"ז פרשו, שאם נאמר כדברי הרא"ש והטור שהקבלה היא עבור הפטור - חייבים לקבל בפירוש ולא די בביאת בעלי הדין, כי הם צריכים לגלות דעתם שמקבלים אותו עליהם. אבל לדעת בעל המאור עצם ביאת בעלי הדין לפניו מחשיבה אותו כאנוס, כי אם באו לפניו והוא מומחה הוא אנוס בטעותו. א"כ מוכרח שהרי"ף פירש כדעת בעל המאור את טעם הפטור בקבלוהו עליהו.

נפק"מ נוספת שהביאו ע"פ עקרון זה, מדברי הרא"ש (פ"א ס"ב) משמע שאם שלושה הדיוטות דנו וקבלוהו עליהו פטורים, כי יכולים לדון גם כן בעל כרחם, ואם כן

הקבלה הועילה לפטור אותם. לעומתו, בעל המאור סובר בשלושה הדיוטות שקבלו אותם עליהם וטעו אינם פטורים מלשלם.

בשורש מחלוקתם נראה להסביר כי לדעת הרא"ש טעם הפטור בקבלוהו הוא משום שאף ללא הקבלה הוא יכול לדון, וזה נכון גם בשלושה שיכולים לדון בלא"ה, ולזה הועילה הקבלה שיפטרו. אבל בעל המאור הסובר שטעם הפטור הוא משום אונס, א"א לומר שהשלושה יפטרו אם טעו, כי אינם אנוסים שהרי היו יכולים ללמוד.

נפק"מ נוספת שאפשר להעלות, במקרה שהדיין מקבל שכר לדון; לפי הרא"ש אם מקבל שכר ובנוסף בא בעל הדין וקיבל את הדין עליו - משמעות הקבלה היא לענין פטור, שהרי לעצם הדין כבר ידוע לנו שהוא קיבלו עליו מעצם התשלום, ולכן קבלתו תתפרש כקבלה בין לדין בין לטעות. אמנם לדעת בעל המאור שטעם הפטור הוא משום אונס - כאן אין הדיין אנוס כי היה יכול לא ליטול שכר ואז יפטר.

תוס' אומרים (ה"ע"א ד"ה ואם), שיחיד מומחה יכול לדון אף בכפיה לפי רבי אבהו אחר תקנת חכמים שיחיד מומחה דן. מצינו בגמרא (לקמן ו' ע"א) ששואלת על רבי אבהו האומר ששנים שדנו אין דיניהם דין ממשנה שדן את הדין וכו' מה שעשה עשוי וישלם מביתו, ותרצה שמדובר ב'קבלוהו עלייהו'. כתבו התוס', שלדבריהם היתה הגמרא יכולה לתרץ שמדובר שם ביחיד מומחה לרבים, שמה שעשה עשוי, מאחר ויכול לדון אף בכפיה, אלא שבחזרה לתרץ באופן אחר

כל בר בי רב יחוש את הדוחק הקיים כאן בדברי התוס', שהרי אם תירוץ זה עומד מדוע לא תרצה כך הגמרא. אמנם, לשיטת בעל המאור שכל הפטור הוא משום אונס, ואין צורך שיקבל במפורש - מובן היטב מדוע לא תרצה כך הגמרא. משום שכל מה שיחיד מומחה יפטר מלשלם מחמת שאנוס הוא, היינו דווקא היכן שמציאותו מלמדת שקיבל עליו, כגון בתביעה בין שנים שבאו להתדיין בפניו, אבל במקרה שהגעת בעל הדין אינה מלמדת על קבלת הדין - אינו נפטר מלשלם. וא"כ שם במשנה, שמדובר גם על 'טמא את הטהור וטיהר את הטמא', ועל-כרחך ההגעה עצמה לא מלמדת על קבלה - א"א לתרץ שברישא מדובר ביחיד מומחה לרבים ואפילו לא קבלו. זאת, מאחר והרי 'לא קבלו' היינו לא באו כלל לפניו אלא דן אותם בכפיה, ואם כן כיצד יעלה על הדעת לומר שאם היה מומחה לב"ד (בסיפא) פטור מלשלם - אם הוא בא וטימא את הפירות בכפיה וכי יעלה על הדעת לפוטרו? לכן, מוכרחים לבאר שם ב'קבלוהו עלייהו' היינו שבאו לפניו, ולכן זה תלוי אם הוא מומחה או לא.

אמנם לתוס' שסברו כמו הרא"ש שקבלה היינו קבלה מפורשת, אז אם סתם באו לפניו מרצון ולא פרשו שמקבלים את דינו והוא טימא את הפירות - אם הוא מומחה לרבים דגמיר וסביר ישלם, ואם הוא מומחה סמוך (כבסיפא) יהיה פטור. לכן תוס' העירו שהיה אפשר לתרץ ככה לשיטתם, ולא צריך להגיע לתירוץ של 'קבלוהו עלייהו'.

לכאורה, על שיטת רש"י בסוגייתנו שפירש שאם אמרו ליה דיינת לן דין תורה חייב לשלם, קשה מהגמרא לקמן האומרת שאם היה מומחה לב"ד פטור מלשלם והעמדנו שם שמדובר ב'קבלוהו עלייהו' - דאמרו ליה דיינת לן דין תורה!

בעל לחם רב מיישב, שיש הבדל לרש"י בין מומחה לרבים המדובר עליו בסוגיין, שפירושו 'גמיר וסביר ולא נקיט רשותא' ולכן חייב לשלם בדאמרו ליה דיינת לן דין תורה. אמנם, בדף ו' במשנה מדובר במומחה לב"ד שפירושו 'נקיט רשותא בנוסף', ולכן פטור מלשלם גם בכה"ג.

ומ"מ קושיית התוס' שבה פתחנו קשה על רש"י - מה הועילה מומחיותו לזה, הלא גם יחיד שאינו מומחה אם קבלוהו עליהו ואמרו ליה דיינת לן דין תורה דינו דין!

אמנם, נראה לפרש בדעת רש"י (וכן הבין הקצות) ש'קבלוהו עלייהו' היינו בסתמא, ומה שפירש רש"י לא קבלוהו עלייהו - דאמרו ליה דיינת לן דין תורה, המשמעות היא שהם אמרו במפורש שידון דין תורה היינו שקבלו את דינו רק לדין, ולכן מה שעשה עשוי. כל זה ביחיד מומחה אבל ביחיד שאינו מומחה מה שאמרנו שאם קבלוהו עליהו מה שעשה עשוי וישלם מביתו, היינו כאשר קבלוהו עליהם בסתמא, שאנו מפרשים את דבריהם שהתכוונו לומר לו דיינת לן דין תורה אבל לא פירשו כן, ולכן מה שעשה עשוי. אבל אם היו מפרשים להדיא שידון אותם דין תורה - ודאי שלא היה מועיל אם אינו מומחה. ואם כן ראייה גדולה מעובדא דרב יוסף.

רשות מריש גלותא

רב אומר, שמי שרוצה לדון ולהיפטר יטול רשות מריש גלותא וכך יפטר. הרא"ש (סימן ב) כותב, שמשמע מתוך הסוגיא שגם אם אותו אחד אינו מומחה ולא קבלוהו עליהם, אם קיבל רשות מריש גלותא הוא פטור מלשלם.

וכ"כ להדיא לקמן (פ"ג ס"ה):

ויחיד הדיוט או שנים הדיוטות ונקיטי רשותא מבי ריש גלותא אף על פי דלא קבלום עלייהו אם טעה בשקול הדעת פטור ואפילו נשא ונתן ביד

יש לבאר מנין לו לרא"ש - כיצד ניתן להכריח מדברי רב שמדובר כאן על יחיד שאינו מומחה? הלא לפני כן הגמרא עסקה ביחיד מומחה, ומה ראה רב להתחיל לדבר על ענין אחר?

וביד רמ"ה (שם, ד"ה האי מאן) ג"כ נכתב בסגנון דומה, שדברי רב עוסקים ביחיד שאינו מומחה, והוא פירש שדבר זה נלמד מלשון רב 'האי מאן דבעי למידן דינא' משמע שמדובר על כולם ולא רק על אותם שמומחים. והביא שם את דעת רבינו יצחק בעל ההלכות (=הרי"ף) הסובר שזהו דווקא ביחיד מומחה, אבל ביחיד שאינו מומחה לא נפטר.

העולה מתוך דברי הרא"ש והרמ"ה שחוץ מגדרי הדיינים הרגילים הידועים לנו, שכח הדיין תלוי ברמת ידיעותיו וסמיכתו [גמיר, גמיר וסביר, מומחה], יש דין שיכול להיפטר מלשלם אף אם אינו מומחה כלל, והוא שנטל רשות מריש גלותא.

אולי ניתן להוסיף ולדייק מלשון רב 'האי מאן דבעי למידן דינא', ולא נאמר 'האי מאן דבעי למיפטר כי טעי בדינא'. רוצה לומר, נקיטת רשות מועילה לעצם הכשרות לדון ולא רק לענין הפטור, ולכן אם מדובר רק על יחיד מומחה הרי הוא לא צריך כשרות לדון מריש גלותא כי הוא מומחה שיכול לדון בפני עצמו. משכך, היה נראה לראשונים לבאר שמדובר כאן גם על אחד שאינו מומחה.

הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ו ה"ד) כותב:

אבל מי שאינו מומחה ולא קבלו אותו בעלי דינין אף על פי שנטל רשות הרי זה בכלל בעלי זרוע ואינו בכלל הדיינים, לפיכך אין דיניו דין בין טעה בין לא טעה וכל אחד מבעלי דינין אם רצה חוזר ודן בפני בית דין, ואם טעה ונשא ונתן ביד חייב לשלם מביתו וחוזר ולוקח מבעל דין זה שנתן לו שלא כהלכה...

משמע מדברי הרמב"ם להדיא שבאדם לא מומחה לא מועילה נטילת רשות לדון כיון שאינו מומחה ולא תועיל לו גם לענין פטור ולא כדברי הראשונים הנ"ל. כך הביא הש"ך (חור"מ ס"ה ס"ק כ"ב) את דבריו נגד אותם ראשונים¹.

הכס"מ (שם) הביא את דברי הרמב"ם (פ"ד הט"ו) שגם שם משמע להדיא מדבריו כך - שאם אינו מומחה לא תועיל נקיטת רשות מריש גלותא שרשות זו אינה כדין.

¹ הב"ח (חור"מ סימן כה) הביא את שיטת הראשונים הסוברים כרמב"ם ע"ש. וע"ע בנימוק"י בסוגיין שגם סובר כדעה זו

הסמ"ע (סכ"ה ס"ק כו) רוצה ליישב שאין מח' בין הראשונים, כיון שיש לחלק בין אדם שלא גמיר ולא סביר' שאצלו באמת לא מועילה רשות מריש גלותא כלל שהרי אינו יודע כלל את הדין, ולכן בכה"ג לכ"ע לא מועילה רשות. אולם, אם הוא 'גמיר ולא סביר' גם לדעת הרמב"ם הוא יכול לדון אם קיבל רשות מריש גלותא, שהרי סו"ס ידון כדין תורה שהרי הוא גמיר, וממילא א"ש דלא פליגי אהדדי.

הש"ך (שם ס"ק מ) מביא את דברי הסמ"ע, והוא עומד בדעתו שיש מחלוקת בין הראשונים. וטעמו עמו מדקדוק בדברי הרמב"ם (שם הי"ד) האומר שדיין 'הראוי לדון' שנטל רשות מריש גלותא יש לו רשות לדון בכל העולם וכו', משמע מהרמב"ם שהרשות מועילה רק במקום שהוא ראוי לדון גם ללא הרשות. אמנם, אם אינו סביר אלא רק גמיר הוא לא ראוי לדון, ולכן לפי הרמב"ם משמע לכאורה שלא מועילה לו נטילת הרשות.

אמנם, מהרמב"ם שם משמע שנקיטת הרשות מועילה לא רק לענין פטור מתשלומין, אלא גם לענין כפייה. שהרי משמע מלשון הרמב"ם להדיא שנקיטת הרשות מועילה לו לענין כפיית הדין, היינו שלולי רשות ריש גלותא לא היה יכול לכפות ורק מחמת הרשות יש לו כח כפייה. א"כ, משמע להדיא שהרשות היא לא רק פטור מתשלומין גרידא כדברי הש"ך אלא גם כח לכפייה [שהרי לרמב"ם יחיד מומחה אין לו כח לדון בכפייה כדמוכח מכמה מקומות שדנו בהם בעבר (למשל פ"ב הי"א)].

לפי"ז בכל מקרה נזדקק לומר ברמב"ם שריש גלותא יכול לתת כח גם לכפייה ולא כדברי הש"ך. לכן, לא יפלא מעמנו לומר כדעת הסמ"ע שכל הרשות מועילה רק ב'גמיר ולא סביר' אבל אם אינו גמיר אין הרשות מועילה, וביחיד דגמיר הרשות מועילה לו להיפטר וגם להיות מוכשר לדון.

הדבר אברהם (סימן א) דן באריכות בענין דינא דמלכותא דינא - מה תקפם ומה גדר החיוב בהם. ובאחד הסעיפים הוא עוסק בגדר הפקר ב"ד הפקר, מה משמעות הבית דין בזה. שהרי לבית הדין יש כח וסמכות רוחנית מכח חכמתם התורנית, וא"כ ודאי שבידם ניתנו הכלים לפסוק בחו"מ. ברם, ביד הדיינים יש גם כח שררה ושלטון בעם כידוע בכמה תקופות בעם ישראל, ולא רק מחמת פסיקת ההלכה אלא גם בתור כח כפייה.

ע"פ חלוקה זו מבוארים דברי תוס' בסוגיין (ה ע"א, ד"ה דהכא) שחילקו בין פסיקת הלכה ששם אזלינן בתר חכמי א"י, לבין רדיית העם והשליטה בממון שבזה הולכים

אחר חכמי בבל. כיון שיש שני כוחות לבית דין ובכח ההלכתי חכמי ארץ ישראל עדיפים, דאיקרו מחוקק, היינו שקובעים ומחוקקים את החוקים, משא"כ לענין הרדיה בממון יש כח לחכמי בבל דאיקרו שבט.

ומוסיף הדבר אברהם, ע"פ דברי הר"ן בסוגייתנו, האומר שראש הגולה הוא עומד במקום מלך ותקנתו מתפשטת על כל ישראל בכל מקום, בניגוד לנשיא בא"י שאין כוחו גדול כ"כ. היינו שריש גלותא כוחו מטעם מלך ולא מטעם הפקר ב"ד הפקר.

הריב"ש (סימן רעא) דן האם מועילה נקיטת רשות ממלך גוי או לא והכריע להלכה שמועילה נקיטת רשות גם ממלך גוי, וכ"פ הרמ"א (חו"מ ס"ג ס"ד) אלא שהוסיף שעדיף לא לעשות כך להלכה.

ועפ"ד יהיה ניתן להבין כיצד תועיל נקיטת רשות ממלך גוי - כיון שאין הרשות מועילה מכח החכמה והגדלות בתורה של ריש גלותא, אלא רק מכח השררה והשלטון שיש לריש גלותא וללא קשר לרמת ידיעותיו בתורה, וא"כ מאי שנא אם הוא גוי או יהודי? וכ"מ ברש"י (ד"ה שרודים) שכתב שכל נקיטת הרשות מועילה לרדות את העם מחמת שיש כח לריש גלותא מאת מלכי פרס. מזאת אתה למד שגם רש"י הבין שאין קשר בין הכח של ריש גלותא לבין הכח התורני, וממילא גם מלך גוי יכול לתת כח, וכ"כ הש"ך (ס"ג ס"ק ט) לסייע לדברי הריב"ש מדברי רש"י.

התומים (ס"ג ס"ק ו) לא מסכים עם דברי הש"ך וראיתו מרש"י, כיון שלדידו רש"י בא לומר ששלטונו של ריש גלותא בא מכח קבלת רשות מאת מלכי פרס. לעומת זאת, הכח שנתנו להם חכמים הוא לא ע"י מלכי פרס ולא מחמתם יש לו סמכות, אלא מחמת שהם מן הזכרים שבבית דוד כפי שהביא תוס' ע"פ הירושלמי וזה להדיא לא כריב"ש, אלא כדעת הטור שאין נקיטת רשות ממלך גוי מועילה שהרי אינו ממלכות בית דוד ואין לו סמכות לנקיטת רשות.

התומים אף הביא ראיה מהמציאות ההיסטורית, שהרי גם בימי רבי בא"י השלטון לא היה פרסי כי אם רומאי, א"כ איך אפשר לומר שהכח של הריש גלותא הגיע מכח מלכי פרס לדון גם בא"י - הלא לא היה לפרס כלל שליטה בא"י. אדרבה - לרבי שהיה בא"י היה כח מאת אנטונינוס קיסר רומי בכל העולם! אלא ודאי שהכח בא מחמת

שמוצאו של ריש גלותא הוא מהזכרים של מלכות בית דוד, לעומת מוצאו של רבי מהנקבות שבבית דוד, וזהו טעם החילוק².

העולה מכל האמור, שלדעת רוב הראשונים לריש גלותא יש סמכות למנות דיינים שיוכלו לדון ואף להפטר מתשלום. וכל עוד שלא נתן רשות לדון אם הוא 'גמיר ולא סביר' אינו יכול כלל לדון, ואם גמיר וסביר הוא אמנם יוכל לדון אלא שישא בתוצאות.

אמנם, יש ששאלו - אם הוא 'גמיר ולא סביר' ויש לו רשות לדון למה שלא יפטר מלשלם? הרי הוא דן ברשות.

מתרץ רבי שמואל רוזובסקי בחידושו לסוגיין, שאדם ש'גמיר ולא סביר' אע"פ שיש לו רשות לדון אין לו חובה לדון, ואע"פ שיכול אף לכופף על הדין הוא לא חלק מ'מערכת המשפט' הקיימת, אלא אם רוצה יכול לדון אף בכפיה ואם לא לאו. ממילא כיון שהדבר תלוי ברצונו הוא יתחייב אם טעה, משא"כ אם קיבל רשות מריש גלותא על כורחו לדון, מאחר ומעתה הוא חלק ממערכת המשפט, ולכן אם טעה יפטר מכח אותה נטילת רשות.

² וכ"מ מדברי הרמב"ם (סנהדרין פ"ד הי"ג) ומהכס"מ שם, שכוחו של ריש גלותא אינו כח של שררה מחמת מלכי הגויים כריב"ש, אלא דמחמת שהם ממלכי בית דוד הם נחשבים כמלך, ע"ש. וכן עי' להר"ן בסוגיין, שכתב שדין קבלוהו עלייהו מועיל כמו שדין ריש גלותא מועיל, כי ריש גלותא שליט על ממון ישראל ויש לו רשות לתת לדון לכל מי שירצה, וכמו כן יש אפשרות לאדם ששליט בממונו לתת לדיין לדון אותו. משמע גם כן שכח ריש גלותא הוא לא רק שליטה ממונית מכח מלכי הגויים אלא סמכות וכח על עצם הדין - שיכול למנות אנשים לדון גם כן.